

Галина Усик

Старша викладачка
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»
Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1666-7670
galinausik@gmail.com

Тетяна Кириленко

Студентка 4 курсу факультету лінгвістики
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»
Київ, Україна
tania.kyrylenko29@gmail.com

МЕТАФОРА ЯК СПОСІБ УТВОРЕННЯ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу метафоричних термінів медичної сфери. Питання метафоричних термінів, їх моделей утворення та способів метафоричного перенесення активно обговорюється в наукових колах. Мета дослідження – дослідити та проаналізувати існуючі підходи та концепції до вивчення когнітивної теорії метафори та метафори, як способу терміноутворення. У статті використовуються такі методи дослідження: метод суцільної вибірки, описовий метод, метод систематизації та класифікації, статистичний метод. Метод суцільної вибірки використовувався для виявлення англомовних метафоричних термінів з тематичних словників по медицині та загальної інженерії. Для опису морфологічних та лексико-семантичних характеристик метафоричних термінів використовувалися метод систематизації та класифікації. Описовий метод використовувався для опису метафоричного перенесення значень слів загального вжитку на терміни. Статистичний метод використовувався для підрахунку термінів різних категорій та їх співвідношень. Дослідження відбувалося у два етапи. Під час першого етапу було проаналізовано підходи до вивчення метафори, як способу терміноутворення, та базові поняття когнітивної теорії метафори. Було з'ясовано, що наразі метафоризація – продуктивний спосіб утворення термінів. Метафоричні терміни, відповідно до лексико-семантичної класифікації, поділяються на антропоморфізми (ті, що пов'язані з людиною) та неантропоморфізми (ті, що пов'язані з усім, що оточує людину). В межах другого етапу було проаналізовано 250 метафоричних термінів медичної сфери та класифіковано відповідно до морфологічного та лексико-семантичного підходів. Матеріалом дослідження слугували словники фахових мов медицини. Проаналізувавши результати дослідження, було виділено деякі закономірності утворення метафоричних термінів медичної сфери. Зазначено, що більшість з проаналізованих термінів, відповідно до лексико-семантичної класифікації, належить до неантропоморфізмів. Відповідно до морфологічної класифікації, переважна більшість термінів належить до категорії словосполучення. Найчастіше словосполучення утворюються за моделями N+N та Agj+N. З іншого боку, за характером метафоризації метафоричні терміни поділяються на моделі «метафора+термін» та «термін+метафора». З'ясовано, що в медичній сфері більшість термінів утворюється на допомогу моделі «метафора+термін».

Ключові слова: фахова мова медицини; метафора; метафоричні терміни; метафоризація; когнітивна теорія метафори.

1. ВСТУП

Розвиток науки та техніки супроводжується виникненням нової термінології. Сьогодні метафоризація є продуктивним способом утворення нових термінів, а метафорична термінологія активно досліджується. Однак, питання метафоричних термінів, їх моделей утворення та способів метафоричного перенесення залишається дискусійним, що і обумовлює актуальність дослідження. Для цього дослідження були опрацьовані роботи вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, серед яких: Гоффман, Кияк, Вюстер, Бауман, Лейчик, Суперанська, Головін, Теммерман, Козловская, Голованова, Борисова, Рьолке, Шіппан, Шмідт та ін.

Підходи до вивчення поняття метафори змінювалися впродовж століть. На початку вивчення цього лінгвістичного явища метафора вважалася лише художнім засобом, який використовується в поезії. Використання метафори в науці та термінології відкидалося. Однак, дискурс змінюється в XX столітті. Наразі метафоризація є активним способом терміноутворення (Lakoff, 1993). Крім цього, активно розвивається когнітивна теорія метафори, основоположники якої Лакофф та Джонсон (2004) виділяють 3 основні положення: 1) метафора – одиниця мислення, яка допомагає нам структурувати та концептуалізувати реальність; 2) у мисленні людини існує певний набір метафоричних концептів, які ми використовуємо в повсякденному вжитку; 3) основними елементами метафори є концептуальний референт, концептуальний корелят, підгрунтя метафори та контекст.

Метою цього дослідження є аналіз та класифікація термінів фахових мов медицини та загальної інженерії за морфологічним та лексико-семантичним принципом

2. МЕТОДИ

У статті використовуються такі методи дослідження: метод суцільної вибірки, описовий метод, метод систематизації та класифікації, статистичний метод. Метод суцільної вибірки використовувався для виявлення англомовних метафоричних термінів з тематичних словників по медицині та загальної інженерії. Для опису морфологічних та лексико-семантичних характеристик метафоричних термінів використовувалися метод систематизації та класифікації. Описовий метод використовувався для опису метафоричного перенесення значень слів загального вжитку на терміни. Статистичний метод використовувався для підрахунку термінів різних категорій та їх співвідношень.

3. РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Фахова мова медицини складається з великої кількості метафоричних термінів. У горизонтальній класифікації фахових мов Хоффмана (Hoffmann, 1998) медична сфера розташована серед технічних наук, після фахової мови електротехніки, але перед хімією. За вертикальною класифікацією Вальтера фон Хана ми обрали терміни, які належать до розмовної фахової мови (ступінь абстрактності – середній), та використовуються у повсякденному вжитку медиків (діагнози хвороб та назви органів людини). Ми проаналізували 250 з них за морфологічним та лексико-семантичним підходами.

З 250 проаналізованих нами слів найбільшу частину становили словосполучення – 217, на другому місці – прості слова – 23, найменше ми виявили композитів – всього 11. До композитів належать такі терміни, як *mask-like face*, *bridgework*, *earflap*, *eye-ball* (м'яч), *childbed*, *eyeshot*, *bedsore*, *brainpan*, *eyeground*, *sunburn*, *sunstroke*, *neurofeedback*. Цікаво, що всі композити утворенні за допомогою однієї моделі - складання простих основ і лише *neurofeedback* складається з двох основ, одна з яких є скороченою – *neural* – *neuro*).

Інша ситуація зі словосполученнями. Адже словосполучення утворені багатьма способами. Наприклад, за допомогою моделі N+N – 96 терміни, за допомогою моделі – Agj+N – 72. До словосполучень також належать моделі PartI+N – 5, PartII.+N – 4, N's+N – 7, N+of+N – 15.

Також серед обраних нами термінів були багатокомпонентні терміни, кількість яких становила – 16. Ми виявили такі моделі утворення багатокомпонентних термінів: Adj.+Part.I+N – *neuromuscular blocking agent*, PartI+N+N – *burning mouth syndrome*, *dancing eyes syndrome*. N+N+N – *crocodile tears syndrome*, *cat cry syndrome*, *cow-horn beak forceps*, Adj+N+N – *irritable bowel syndrome*, *happy puppet syndrome*, Adj+PartI+N – *ugly ducking stage*, PartII+Adj+N – *bayonet-shaped dental explorer*.

Як вже було зазначено вище, за характером метафоризації терміни поділяються за двома моделями. Серед проаналізованих термінів найбільшу частину складають ті, що утворені за моделлю «метафора+термін» – 127 (наприклад, *black lung*, *tiger heart*, *dancing eyes syndrome*, *dragon breath*, *butterfly adrenal*, *milk tooth* тощо), за моделлю «термін+метафора» значно

менше – 76 термінів. До них належать такі терміни, як *medical wallet, cell bridge, medicine chest, gastric juice, tracheal window, blood vessel, heart murmurs, receptor chamber* тощо. Крім цього, серед вибірки нам зустрілися 13 термінів, в яких кожна складова є метафоричною (*cochlear labyrinth, pins and needles, valve reconstruction, peel of lemon, kiss of life* тощо).

Велика частина термінів медичної сфери мають в своєму складі слова іншомовного походження, які мають метафоричне значення. Наприклад, *ala* – крило, від цього *ala nasi, ala major* – кістки, що є симетричними та за своїм розташуванням нагадують крила; *turri* – вежа, від цього – *turricephalia* – баштовий череп, тобто аномально витягнута форма голови, яка нагадує вежу; *perleche* – з французької «перлина», від цього термін – заїда; *necrosis* – від грецького *nekrosis* – мертвий, омертвіння; *cochlear* – з латині «ложка», від цього *cochlear labyrinth* – порожнина у вусі, яка нагадує форму ложки (дослівно з англійської «ложковий лабіринт»). Цікаво, що в українській мові цей орган відомий, як равликовий лабіринт. Метафорична основа термінів в українській та англійській мові різна; *caviar* – з італійської «ікра», *caviar lesion* – під'язиковий варикозний вузол, який за формою нагадує ікру; *lance* – з давньогрецької спис, звідси *lancet* – скальпель, у формі списа; *pelvic* – з давньо латинської «чаша», «резервуар», «басейн», звідси *pelvic* – таз; *alotte* – з французької «жіночий капелюшок», від цього термін – верхня частина склепіння черепа; *turban* – з турецької «муслін» (тканина), також вживається в значенні «головний убір мусульманів». Від цього *turban tumor* – доброякісна пухлина головного мозку, який набуває форми схожої на тюрбан.

Всього таких слів серед 250 проаналізованих – 22 термінів в своєму складі мають метафору іншомовного походження. З них 12 є, так званими, colour terms. Colour terms – терміни, які в своєму складі мають назву кольору, що і є метафоричним елементом терміну. До них належать такі терміни, як *leukocortical* (той, що пов'язаний з білою речовиною в мозку), *leukophobia* (страх білого кольору), *leukocyte* (біла кров'яна клітина), *leuketia* (пухлина головного мозку, яка вражає білі та червоні кров'яні клітини) – від *leuko* – білий; *melanoma* (чорне утворення на шкірі), *melasma* (почорніння шкіри), *melanophore* (пігмент чорного кольору, який допомагає риbam та рептиліям змінювати колір) – від *melan* – чорний тощо.

З іншого боку, метафоричні терміни можна класифікувати за допомогою лексико-семантичного підходу. Відповідно до нього, метафоричні терміни поділяються на антропоморфізми та неантропоморфізми.

Антропоморфізми – терміни, основою для порівняння є назви частин тіла людини. Серед метафоричних термінів в сфері медицини було виявлено лише 6 антропоморфізмів, адже в цій фаховій мові частини тіла людини в більшості випадків вживаються у прямому значенні. Прикладом антропоморфізмів в медичній сфері є наступні терміни: *back of the tongue* – спинка язика, *neck of a tooth* (шийка зуба), *neck of lower jaw* (шийка нижньої щелепи), *medical chest* (ящик з медикаментами), *waist of the heart* (талія серця), *eye tooth* (око зуба).

До категорії термінів, метафоричною основою яких є рухи або постава людини, можна віднести 5 термінів – *whooping cough* (коклюш, дослівно «стрибаючий кашель»), *diving goiter* (пірнаючий зоб), *wandering cell* (блукаюча клітина), *dancing eyes syndrome* (синдром очей, що танцюють), *heart murmurs* (серцевий шум).

18 з 250 проаналізованих термінів медичної сфери належать до категорії термінів, метафоричною основою яких є якості людини: *dead space* (мертвий простір), *giant cell* (гігантоцит), *benign tumor* (доброякісна пухлина), *selfish gene* (егоїстичний ген), *lazy eye* (затуманений зір), *wisdom tooth* (зуб мудрості), *bad breath* (неприємний запах з роту), *silent area* (німа зона), *irritable bowel syndrome* (синдром роздратованого кишківника), *blind gut* (сліпа кишка) та інші. Втричі менше (6) термінів метафоричною основою мають предмети одягу та головні убори: *turban tumor* (доброякісна пухлина), *calotte* (верхня частина склепіння черепа), *knee cap* (колінна чашечка), *mantle* (кора головного мозку), *collar bone* (ключиця), *collar incision* (комірний розріз), *medical wallet* (медична сумка).

До термінів метафоричною основою яких є предмети побуту, інтер'єру та приміщень належать 37 одиниць: *nuclear envelope* (ядерна мембрана), *abrasion spoon* (хірургічна ложка,

кюретка), *T-shaped stitch* (т-подібний шов), *heart sack* (серцева сумка), *pins and needles* (поколювання), *nail beds* (нігтьова пластина), *plate-bone* (лопатка), *bone screws* (кістковий гвинт), *mirror neurons* (дзеркальні нейрони), *needle bur* (голкоподібний бур), *hair bulb* (волосяна цибулина), *bulb of the eyeball* (очне яблуко), *biological clock* (біологічний годинник), *bone nails* (кістковий цвях), *bird beak pliers* (клювоподібні щипці), *mattress suture* (матрацний шов), *capillary bed* (капілярне ложе), *childbed* (ніслародовий період), *bedsore* (пролежні)

Найменшу групу метафоричних термінів представляються терміни, метафоричною основою яких є прикраси, косметика – лише 2 терміни: *perleche* (з фр. перлина – заїда), *mask-like face* (маскоподібне обличчя).

До категорії неантропоморфізмів належать:

1) Зооморфізми – основою для порівняння є тварини або частини їхнього тіла – 24 терміни (*hare lip* («заяча» губа), *crow bill* («козяча» ніжка), *leonine face* («левине» обличчя), *bird-beak jaw* (виступ верхньої щелепи), *goose liver* (гусяча печінка тощо), *frog belly* (жаб'ячий живіт), *bird beak pliers* (клювоподібні щипці), *cat's ear* (котяче вухо), *crocodile tongue* (крокодилячий язик), *butterfly adrenal* (наднирник), *crocodile tears syndrome* (синдром «крокодилячих» сліз), *cat cry syndrome* (синдром котячого крику), *tiger heart* (тигрове серце), *egg bur* (яйцеподібний бур), *Ammon horn* (Аммонів ріг), *bird face* (пташине обличчя) тощо.

2) Терміни, метафоричною основою яких є назви будівель, споруд та їх частин – 19 термінів (*gene library* (бібліотека генів), *rain threshold* (больовий поріг), *mouth floor* (дно порожнини рота), *dental plaque* (зубна бляшка), *cell wall* (клітинна стінка), *lock finger* (лускаючий палець), *cell bridge* (міжклітинний міст), *bridgework* (мостоподібний протез), *nasal cavity* (носова порожнина), *rubber dam* (пластина з латексу (для ізоляції зуба від слюни)), *receptor chamber* (приймаюча камера), *tracheal window* (трахеальний доступ), *chamber of the heart* (камера серця).

3) Терміни, метафоричною основою яких є природні об'єкти, ландшафт, флора та фауна – 12 термінів (*peel of lemon* («лимонна кірка»), *Adam's apple* (Адамове яблуко), *venous lake* (венозне «озерце»), *fire* (жар), *mental fog* (затуманена свідомість), *moon blindness* (куряча сліпота), *raspberry tongue* (малиновий язик), *area of facial nerve* (поле лицьового нерву), *tumour seeding* (посів пухолі), *sacral fir syndrome* (синдром «крижової ялинки»), *brain waves* (мозкова хвиля), *lunate bone* (місяцева кістка), *bronchial branches* (бронхіальні гілки).

4) Терміни, метафоричною основою яких є засоби пересування та їхні частини, механізми – 8 термінів (*pilot-drill* (бур-пілот), *neural pathways* (нервовий шлях), *valve reconstruction* (пластика серцевого клапана), *chest tube* (плевральна дренажна трубка), *crush injury* (поранення з розчавленням тканин), *blood vessel* (судина), *protein transport* (транспорт білків), *Turkish saddle* (турське сідло).

5) Colour terms – 15 термінів (*cytopathy* (цианопатія), *cyanosis* (цианоз), *melanophore* (хроматофор), *xanthodermic* (той, що має жовтуватий колір), *melanoma* (меланома), *melanoderm* (меланодерм), *leucocyte* (лейкоцит), *leukophobia* (лейкофобія), *leukocoria* (лейкокорія), *xanthoma* (ксантома), *xanthochromia* (ксантодермія (жовтуватий колір шкіри), *black fever* (гірська лихоманка), *white blood cell* (біла кров'яна клітина), *black lung* (чорні легені, хвороба шахтарів) та інші.

У результаті дослідження нами було виділено ще декілька груп метафоричних термінів. Перша група – терміни, метафоричною основою яких є їжа та продукти харчування, кулінарія. Серед 250 проаналізованих термінів ми виділили 10 таких термінів. Наприклад, *sake kidney* (вроджене зрощення нирок), *cheesy necrosis* (казеоний (сирний) некроз), *baker's legs* (коліна, вигнуті всередину), *milk tooth* (молочний зуб), *milk occlusion* (молочний прикус), *saviar lesion* (під'язиковий варикозний вузол, у вигляді ікринки), *milk dentition* (прорізування молочних зубів), *taste bud* (смакові рецептори), *large bowel* (товста кишка), *gastric juice* (шлунковий сік).

Дві інші групи є нечисленними, однак, вартують згадки: терміни, метафоричною основою яких є музика – (4) *accordion graft* (акордеонний трансплантан), *drum membrane* (барабанна перетинка), *acoustic hair cell* (волоскові клітини), *acoustic duct* (слуховий канал) та

іграшки та ігри – (9) *happy-puppet syndrome* (синдром щасливої ляльки), *doll's eye syndrome* (симптом лялькових очей), *chessboard grafting* (пересадка шкіри методом «шахової дошки»), *eye-ball* (очне яблуко), *balloon occlusion* (оклюзія балонний катетером), *ball of knee* (надколінна чашечка).

Іншою особливістю медичних термінів, яку ми помітили є використання власних назв у термінах. До цієї групи належать такі терміни, як *Pisa syndrome* (синдром Пізанської вежі – викликаний дистонією нахил тулуба в одну сторону), *Munchausen Syndrome* (синдром Мюнхаузена – розлад, за якого людина перебільшує у себе хвороби, штучно викликає симптоми хвороби, щоб її лікували), *the van Gogh Syndrome* (синдром ван Гога – розлад, за якого людина сам себе оперує або наполягає на певних хірургічних втручаннях), *Alice in Wonderland syndrome* (синдром Аліси в країні чудес – розлад, за якого людина сприймає предмети набагато меншими, ніж вони є насправді), *nyctalopia* (одноокість – від імені міфологічного персонажа Циклопа), *Medusa head* (голова медузи – розширення та звивистість підшкірних вен на передній стінці живота), *Achilles tendon* (Ахіллів сухожилок – походить від міфу про Ахілла), *Ammon horn* (Аммонів ріг або гіпокамп – частина головного мозку, яка за формою нагадує ріг), *Adam's apple* (Адамово яблуко – назва пов'язана з Біблійним переказом про Адама та Єву).

Деякі терміни не належать до жодної з категорії (17), наприклад, *bacterial load* (бактеріальне навантаження), *carbon footprints* (вуглецевий слід), *genetic load* (генетичний тягар (сума мутацій генома)), *acute ear* (гострий отит), *lancinating* (гострий, стріляючий), *population forecast* (демографічний прогноз), *cell cycle* (клітинний цикл), *body constitution* (конституція тіла), *bill of health* (медична справка), *neurofeedback* (нервовий зворотній зв'язок), *poor circulation* (поганий кровообіг), *biological control agents* (препарат біологічної боротьби), *radial artery* (радіальна артерія), *smoker's cancer* (рак курців), *climax* (розпал, пік хвороби), *elfin facies* (синдром «лице ельфа»).

Проаналізувавши метафоричні терміни медичної сфери за лексико-семантичним підходом, можна зробити висновок, що більшу частину становлять неантропоморфізми.

4. ВИСНОВКИ І НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізувавши результати нашої наукової розвідки, робимо висновки, що, метафоризація є продуктивним способом утворення термінів. Метафоричні терміни, відповідно до лексико-семантичного підходу до класифікації, поділяються на антропологічні та неантропологічні. До антропологічних метафоричних термінів належать терміни, метафоричною основою яких є людина та частини тіла людини, якості людини, рухи, постава, предмети одягу тощо – тобто все, що має відношення до людини. Відповідно, до неантропологічних метафоричних термінів належать терміни, метафоричною основою яких є об'єкти, які оточують людину. До таких термінів належать, наприклад, терміни, метафоричною основою яких є тварини та їх частини тіла, природні об'єкти, рослини, ландшафт, будівлі, споруди та їх частини, транспорт тощо. У фаховій мові медицини переважають неантропоморфізми. Причину цього ми вбачаємо у специфіці фахової мови медицини, адже антропоморфізми в більшості випадків в цій сфері вживаються в прямому значенні. За характером метафоричності, найбільша кількість термінів припадає на модель «метафора+термін». Звідси можемо зробити висновок, що найчастіше метафоричні терміни сфери медицини утворюються шляхом надання вже існуючому терміну неантропологічних ознак. Відповідно до морфологічної будови термінів, метафоричні терміни медичної галузі найчастіше є словосполученнями, утвореними за допомогою моделей N+N або Adj+N.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в більш детальній та доскональній лексико-семантичній класифікації метафоричних термінів медичної сфери, які наразі не були віднесені до жодної з існуючих груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Лакофф, Дж., & Джонсон, М. (2004). *Метафоры, которыми мы живем*. Москва: Едиториал УРСС.
- Шевченко, Л. (2007). *Новий англо-український медичний словник*. Київ: Арий.
- Hoffmann, L. (1998). *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. New York: Halbband Berlin.
- Lakoff, G.. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. In G. Lakoff (Ed), *Metaphor and Thought* (pp. 202-251). New York: Cambridge Univ Press.

REFERENCES

- Lakoff, G., & Johnson, M. (2004). *Metafory kotorymi my zhyviem* [Metaphors we live by]. Moscow: Editorial URCC. [in Russian]
- Shevchenko, L. (2007). *Novyi anglo-ukrainskyi medychnyi slovnyk* [New English-Ukrainian Medical Dictionary]. Kyiv: Aryi. [in Ukrainian]
- Hoffmann, L. (1998). *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. New York: Halbband Berlin. [in German]
- Lakoff, G.. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. In G. Lakoff (Ed), *Metaphor and Thought* (pp. 202-251). New York: Cambridge Univ Press. [in English]

Galyna Usyk, Tetiana Kyrylenko. Metaphor as a way of terms coinage in medicine. The article is focused on metaphorical terms of the medical sphere. The aim of the article is to research the existing theories on the cognitive theory of metaphor and metaphors as ways of term coinage. The following research methods are exploited: continuous sampling method, descriptive method, systematization and classification method, statistical method. The method of continuous sampling was used to identify English-language metaphorical terms from thematic dictionaries on medicine and general engineering. The method of systematization and classification was used to describe the morphological and lexical-semantic characteristics of metaphorical terms. The descriptive method was used to describe the metaphorical transfer of the meanings of common words into terms. The statistical method was used to calculate the terms of different categories and their ratios. The study was carried out in 2 stages. During the first stage, the metaphor as a way of term formation and the basic principle of the cognitive theory of the metaphor were studied. As a result, we found out that metaphorization is a productive way of term formation. According to the lexical-semantic classification terms are divided into anthropomorphisms (those that are related to humans) and non-anthropomorphisms (those that surround humans). During the second stage, 250 metaphorical terms of the medical sphere were analyzed and classified according to morphological and lexical-semantic approaches. Dictionaries of professional language medicine were the material of the research. According to lexico-semantic classification, the majority of the metaphorical terms belong to the class of non-anthropomorphisms. From the morphological point of view, the majority of the metaphorical terms are phrases. Most of them are created with the help of such models as N+N or Adj+N. On the other hand, metaphorical term can be divided into 2 models according to the nature of metaphorization. There are “metaphor+term” and “term+metaphor”. The majority of the analyzed metaphorical terms are created using the model “metaphor+term”.

Keywords: cognitive theory of metaphor; medicine terminology; metaphor; metaphorical terms; metaphorization.

Received: May 25, 2020

Accepted: June 12, 2020